

Közös dolgainkért

Nemzetiségi népművelésünk kezdeteiről

I.

A felszabadulás ajándékozott meg azzal a lehetőséggel, hogy 1948—52 között szintén részt vehettem olyan feladat végrehajtásában, ami valamelyest már a történelemhez tartozik. Annak idején ugyanis a Közoktatásügyi, majd a Népművelési Minisztérium keretében a nemzetiségi kulturális élet (az anyanyelvükön történő művelődés biztosítása, népi hagyományaik, népművészetük ápolása, sajtó, könyvtár stb.) megszervezésével, illetőleg újjászervezésével bíztak meg, előadói minőségben. (A nemzetiségi iskolaügyekkel a Közoktatásügyi Minisztériumban külön osztály foglalkozott.)

Mi jogosított fel e teendőre? Csupán két évtizedes pedagógusi működésem, és az a szerelemhez hasonlítható érzelmi lobogás, a „fényes szellők” éveinek ekkor még töretlen romantikája, az új Magyarország megteremtésében való hit, amelynek én is egyik hordozója voltam. Érette, ráadásul írói törekvésemet szorítottam háttérbe azzal, hogy kinek-kinek ott kell a nagy célt szolgálnia, ahová éppen kiszemelték. Helyes volt-e az efféle öncsonkító álláspont? Ennek taglalásába most nem bocsátkozom. Megjegyzésül mégis annyit, hogy visszatekintve életem e szakaszára, örülök, hogy — ha csekély mértékben is — közreműködhettem egy olyan munkában, amely Nógrádtól Baranyáig, Békéstől Zaláig a magyarság és a körünkben élő közel félmilliónyi lélekszámú nemzetiség kézfogását kívánta elősegíteni.

II.

Nemzetiségi vonatkozásban milyen problémák adódtak ekkor, vagyis 1948 elején? Lássuk az előzményeket! A nemzetiségeink (szlovák, délszláv, román) 1945 után alakult szövetségei — ez ideig — osztálykülönbség nélkül e népcsoportok társadalmi rétegét egyformán képviselték. (A hazai németeknek a kitelepítési okok miatt csak néhány évvel később jött létre hasonló szervezetük.) A zömmel paraszti foglalkozásúakat tömörítő nemzetiségi szövetségek vezetésében a politikai fejlődés akkori szakaszával többé-kevésbé szembenálló rétegek érdeke, befolyása érvényesült. (Emiatt a román szövetség átmenetileg meg is szűnt.) Akkori irányítói a nemzeti összetartozandóságra hivatkozva a falusi osztályharc megfékezésére törekedtek, a nemzetiségi szegényparasztok nacionalisztikus jellegű érzelmi befolyásolásával. Kezdetben ugyanis nem tisztázódott az sem egé-

szen, hogy melyik az erősebb összefűző szál: a nyelvi, etnikai közös származás, vagy az azonos osztálybeliek szolidaritása nemzeti különbség nélkül? Kődös, zavaros elgondolások keringtek arról is, hogy elsődlegesen hová tartoznak: e hazához, amelyen évszázadok óta élnek, vagy ahhoz az országhoz, ahol nagy többséget alkotva, önálló államot alkotnak? Melyiket tekintsek tehát igazán magukénak? Ezt vagy amazt?

Mindez annak idején még árnyalat nélküli élességgel vetődött fel, és nagyon súlyos konzekvenciákkal párosuló kérdésnek látszott. Nem egy nemzetiséglakta községben például arról vitáztak, hogy rendezvényeiken csak a szlovák, román nemzeti színű zászló tűzhető-e ki, vagy csupán a magyart szabad használniuk? E tétovázók nem tudták azt, hogy egyszerre kapcsolódhatnak egyrészt e hazához, amelynek sorsában osztoznak, másrészt nemzeti kultúrájukhoz. A nemzetiségi problémával foglalkozó klasszikus, ideológiai művek tanítása szerint az a feladat várt tehát megoldásra, hogy a szövetségekben az osztályhatárokat elmosó nemzeti szemléletet szocialista nemzeti tartalom váltsa fel, vagyis a nemzetiségi dolgozó közelebb érezze magához a világ bármely táján élő dolgozó társát, mint akár a vele azonos nyelven beszélő kizsákmányolót. Ennek tudatosítása zajlott le különben a hazai társadalom egészében is. Más lapra tartozik, hogy torzulások keletkeztek a szövetségek pedig hovatovább rendeleteket közvetítő hivatalokká szürkültek.

Bonyolította a helyzetet az a körülmény is, hogy nálunk — a szomszédos országokkal ellentétben — a nemzetiségek nem összefüggő területen, egységes tömbben, hanem szétszórtan, a magyar települések közé ékelt falvakban, itt-ott városokban és a magyar lakossággal összevegyülten élnek. Azonkívül sok helyütt az iparosodás, a városok vonzása következtében már a természetes asszimilálódás útjára léptek. Az erőszakos elmagyarosítás látszatát is elkerülendő, a párt, a kormányzat, a hivatalos és társadalmi szervek valóságos agitációt végeztek, hogy rábírják őket származásuk, anyanyelvük vállalására, nemzetiségi iskolák stb. igénylésére. A valóságos helyzet felmérése érdekében a szövetségek egy-egy képviselője, a Közoktatásügyi Minisztérium nemzetiségi osztályának vezetője és jómagam hónapokig jártuk kocsival az országot, hogy az 1910-es népszámlálás adatai alapján földerítsük: hol és milyen számban találhatóak nemzetiségek, milyen fokú a nemzetiségi öntudatuk? (A Horthy-korszakban készült statisztikákat nem tekinthettük megbízhatóaknak, mert az adatgyűjtés során nyomást gyakoroltak a nemzetiségiekre, hogy magyarnak vallják magukat.) E vonatkozásban is előfordultak jóhiszemű, de a társadalmi fejlődés mozgástörvényeit mellőző megnyilatkozások. A nemzetiségi művelődés egyik-másik túlbuzgó irányítója ott is szorgalmazta volna a szlovák, délszláv, román nyelvű művelődés lehetőségének megteremtését, ahol már csak a családnevek és a temetők sírfeliratai vallották, hogy a nagy- és dédszülők valaha nem magyarul beszéltek. Az efféle mesterséges diszsimuláció természetesen éppúgy elítélendő, mint az asszimiláció kényszerítése. Az utóbbi meg egyenesen ellenhatást vált ki: a nemzetiségi elnyomás azokban is felkelti a származásukhoz való fetisiztikus ragaszkodás érzését, akik máskülönben már közömbösekké lennének iránta. A disz-

szimuláció megkövetelése és az önkéntességen alapuló asszimiláció akadályozása valójában fasiszta elv, amely az érzület, a kultúra, a szellem helyett a vérség mitozsát szentesíti, és végeredményben etnikai gettókat állandósít.

Az ábrázolt képhez az is hozzátartozik, hogy a nemzetiségi lakosság körében némi bizalmatlanságot is fel kellett számolnunk. Annak idején ugyanis sokan nem merték nyíltan vallani akár szlovák, akár német voltukat, mert attól tartottak, hogy ennek netalán olyan következménye lehet később, mint aminő a volksbundistákat sújtotta a háború után. Az effajta nézetek eloszlátása nem ment könnyen. E vonatkozásban is fontos szerepe volt egyik-másik nemzetiségi kultúracsoporthnak, amely vándorútján, serkentő példájával hozzájárult az aggályok eloszlátásához. A nagyon helyesen kétnyelvű (azaz nemzetiségi és magyar) műsoraik keretében felvilágosító előadások hangzottak el.

Elsőül alakultak meg az eleki, tótkomlósi, hercegszántói stb. műkedvelő együttesek, és csillogó népviseletükkel, dalaikkal, táncaik szépségével is a szocialista nemzetiségi politika hírnökei közé tartoznak.

A felderítési munka során az is kitűnt, hogy nemzetiségeink — főként a szlovákok, románok — nem értik irodalmi nyelvüket, nem értik a Szlovákiából, Romániából részükre meghozatott könyvek, sőt a szövetségeik által szerkesztett hetilapjaik szövegét sem. Ennek oka évszázados elszigeteltségüknek tulajdonítható. Emiatt olyan nyelvjárást öriztek meg, alakítottak ki, amely kiszakadva az általános fejlődésből, megrekedt, el-sorvadt. Ennek emlékezetes példája az a Gyulán rendezett közgyűlés, ahol románlakta községeink küldöttei vettek részt. Nos, mindjárt az első felszólaló szavait feszegető nyugtalanság kísérte, minthogy a különböző faluba valók még egymás román beszédét sem értették meg. Olyannyira nem, hogy az első tíz perc után áttértek a mindnyájuk által jól ismert magyar szóra. Ezen az állapoton változtatni kellett nemcsak a nemzetiségi iskolahálózat és a kollégiumi rendszer kiépítésével, hanem a felnőttek számára létesített nyelvtanfolyamokkal is. Ezúttal szintén a magyar kormányzat gondoskodott arról, hogy nemzetiségei kellőképpen ismerjék anyanyelvünket. Az az igazság, hogy a nemzetiségek kulturális kívánságait a magyar állam — anyagi áldozatot nem ismerve — lehetőleg teljesítette, s többnyire sokszorosan.

Az említett intézményeken kívül könyvtárak létesültek, énekkarok, tánc- és színjátszó csoportok sorát szervezték, műsorfüzeteket, kalendáriumokat bocsátottak ki a szövetségek. Az úgynevezett nemzetiségi napokkal pedig a magyar és a különböző nyelvű dolgozók összetartozandóságának tudatát demonstrálták Szarvason, Galgagután, Eleken, Babócsán stb. Nem, elkülönülten, hanem a sajátos magyarországi állapotoknak megfelelően közösen és együtt. Nálunk ugyanis csak ez a megoldási mód kínálkozott a legmegfelelőbbnek, minthogy — s erre már utaltunk — a valóságban is vegyes, azaz a magyar lakossággal elkeveredett nemzetiségi szórványtelepülések létesültek, ahol természetesen közös társadalmi szervezetekbe, termelőszövetkezetekbe stb. tömörültek valamennyien.

A közelmúlt nyomasztó árnyait is el kellett hessegetnünk. Ismeretes, hogy a felszabadulást követően a szlovákiai magyarok ellen sovíniszta hajsza indult meg, ami jogosan keltett körünkben fájdalmas visszhangot. A magyarországi szlovákság áttelepítését szorgalmazó csehszlovákiai propaganda pedig nacionalista érzelmek fölverésével keltett zavart, bizalmatlanságot. A Romániából érkező magyarellenes hírek szintén sebet szaggtattak. Ezért is jó volt hallani Groza Péter közös dolgaink rendezését sürgető okos szavait, az Olt partjáról. Délszlávjaink nyugalmát pedig felzaklatta az a semmivel nem menthető izgatás Jugoszlávia belső rendje ellen. Miért szépítenők: kezdetben hittünk a rágalmazóknak, akik így éltek vissza eszményeinkkel.

Kísérlet történt a hazai nemzetiségi irodalom megindítására is, ámbar eredménytelenül. Azzal vigasztaltuk magunkat, hogy majd a nemzetiségi iskolákban felnövekvő új értelmiség köréből kerülnek ki íróink, költőink. Ezzel szemben sikeresebb kezdeményezésnek bizonyult a folklór megőrzése érdekében végzett néprajzi gyűjtőakció.

Mi tagadás, naívu az hittük: a gazdasági, társadalmi alap megváltoztatásával, a jószándék varázslatára és néhány népi tánc bemutatásával nyomban megszűnnek az azonos eszmét valló népek ellentétei. Azzal a reménnyel támogattuk nemzetiségeink kulturális fölemelkedését, hogy a kölcsönösség elve értelmében a határainkon túl élő magyar nemzetiséget is segítjük általa, s ezzel, csakis ezzel igazán.

III.

E beszámolót most személyes jellegű emlékeim fölidézésével egészítem ki. Talán így szemléletesebben érzékeltetem a korabeli valóságot.

Nagy eseménynek számított, amikor 1950-ben Szlovákiából kulturális delegáció érkezett hozzánk, a magyarországi népművelés tanulmányozására. Egy szlováklakta községünket is fel akarták keresni. A választás a Komárom megyei Kesztlőre esett. Erről idejekorán értesítettük a helyi „nemzetiségi kultúrfelelős”, hogy községe kellőképpen előkészülhessen a külföldi vendégek fogadására. A Duna menti kis határfalu ugyancsak kitétt magáért. Az esti órákban fáklyás felvonulással, ősi népdalokkal, a hagyományos kenyérrel, sóval, s őszinte szeretettel köszöntötte a túloldalról érkezett látogatóit. A színes műsor és az ünnepi vacsora után egy csapat idősebb férfi és nő engem keresett, a „minisztérium kiküldöttjét”. Azzal a meglepő kéréssel fordultak hozzám: engedélyezzem, hogy a több mint tíz éve nem látott hozzátartozóikat fölkereshessék a Szlovákiához tartozó, innen pár kilométernyire lévő községben. Tessék vízumot adni! — esdekeltek a sötétben. — Sajnos, nekem erre nincs jogom — szabadkoztam. — De hiszen a kultúrfelelős elvtárs azt mondta: ha sikerül az ünnepség, akkor határátlépési igazolványt tetszenek osztani. Hát mégsem?

A népek testvéri barátságáról elmondott forró szavak szinte ott röpödtek még a levegőben, amikor ezek az emberek csalódottan távoztak, nem értve, hogy miért nem találkozhattak a karnyújtásnyira lakó gyermekeikkel, szüleikkel. Igen, ebben az időben, amikor az internacionalizmus jelszavát oly fennen hirdettük, az egyszerű halandó még a népi de-

mokratikus országokba sem utazhatott . . . Töprengéseikre ugyan mit is válaszolhattam volna, hiszen ekkor már bennem is efféle kérdések gomolyogtak.

S ide kívánczok az immár több esztendeje halott ember neve, Gulyás Mihályé, aki a Viharsarok népművelésének irányítójaként annyit fáradozott a nemzetiségekért. Ez a csontsárga, halk szavú és a belső láz tüzétől elégett népművelő, háta mögött a nehéz paraszti sors gyermekkori emlékeivel, a falusi tanító küzdelmes múltjával, nem ismert lehetetlent, és munkájában csakugyan önmagát osztotta szét. Ez az embertípus az igazi hőse ezeknek az érveknek, amikor már egyre szaporodott a ki nem mondható gondolat, meg a sérelem a szivekben. Emellett micsoda közegben kellett dolgoznia! Névtelen feljelentő levelek próbálták őt befeketíteni, elkedvetleníteni: az együttesen elfogyasztott vendéglői pörköltöt duhaj lakomává, eszmecezeréinket tükröket zúzó szilaj vigadozássá torzították az ismeretlenségben meglapulók. Mert ez is hozzátartozik a zászlódíszes, virágos tablóhoz. Akik felméri múltunkat, emlékeznek-e még Gulyás Mihályra, népművelésünk hőskorszakának hű katonájára?

Így is, úgy is, egészében mégis milyen szép volt a nemzetiségi napok pátosza, a bánki, méhkeréki, pomázi, sámsonházai remények sarjadzása, a folyóként áradó tarka menet, a történelmi fogadkozások alkalmá, az értelem diadala a százados konok előítéletek babonái fölött. Valaminő utópisztikusan csillogó és bartóki beteljesülésnek láttam, költőnek való jelenésnek, nagynak és igaznak, hogy a nemzeti elfogultságok tüntén pl. délszláv énekkar alakult Battonyán, szlovák nyelvtanfolyam indult Felsőpetényen, és Petőfi verseit románul, Cosbucéit magyar nyelven szavalták Kőrösszakálon.

Változatlanul hiszem, hogy csakis e törekvések szellemében valósítható meg a különböző nyelven beszélő emberek kézfogása, és győz az a felismerés, hogy „a népek sokkal inkább hasonlítanak egymáshoz, mintsem különböznek”.